

**КББАнын ага илимий кызматкери
Козубаева Бурул Увайдуллаевна**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТАРЫХЫЙ БИЛИМ БЕРҮҮ КАНДАЙ БАГЫТТЫ ТАНДАШЫ КЕРЕК?¹

Билим берүү системасынын түзүлүшү бардык элдерде жана бардык мезгилде инсандын белгилүү бир түшүнүгүнө таянып түзүлгөн. XXI кылымдын негизги талаптарынын бири дагы билимдүү, компетенттүү инсанды тарбиялап чыгаруу.

Бүгүнкү күндө дүйнөдөгү бардык мамлекеттер кылымдар бою калыптанган жалпы адамзаттык баалуулуктарды эске алуу менен иш алып барышууда. Бул баалуулуктар элдин суверинитети жана өзүн-өзү башкаруусу, идеологиялык жана саясий плюрализм, базар экономикасын мамлекеттик жөнгөрүү, бийликтин бөлүнүшү. Албетте, мамлекеттин саясатында эң негизги баалуулук адам, анын укугу жана эркиндиги болуш керек. Жаран саясий партияларды, коомдук уюмдарды, ишенимдерди өзү тандайт. А мамлекет социалдык абалына, кандайдыр бир топторго карабастан жарандын жалпы жана табигый кызыкчылыктарын бир жерге топтоштурат [1].

Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын президенти Алмазбек Атамбаевдин «Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндө» (2012-жыл, 22-апрель) жана «Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо концепциясы» (2013-жыл, 10-апрель) [8] жөнүндөгү Жарлыктарга кол коюуусу бүгүнкү күндөгү мамлекетибиздин саясий-экономикалык жактан өнүгүүсү жана улуттар аралык мамилелерди жөнгө салуу менен улуттук-жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу; тарыхый баалуулуктарыбызды коомго сиңирүү менен өнүктүрүү маселелерин мамлекеттик деңгээлге көтөрдү. Эгемендүү Кыргызстанда болуп өткөн окуялар мамлекеттин стабилдүү өнүгүүсү үчүн эмнелерге көңүл буруу керектигин көрсөттү. Улуттук билим берүү концепциясын түзүүдө жана иштеп чыгууда дагы бул Жарлыктардын мааниси чоң.

XIX кылымда Франциядагы болуп өткөн революциялардан кийин талкаланган, кыйраган мамлекет: «Эл үчүн нандан кийин эң маанилүүсү – мектеп!» («После хлеба самое важное для народа – школа!») деген лозунгду кабыл алгандыгы бекеринен эместир. Мамлекет үчүн кандай кыйын кырдаал, татаал окуялар болбосун балдардын келечегин көңүлдүн сыртында калтыруу мүмкүн эмес. Билим берүү системасындагы болуп жаткан ар бир иш-аракет, өзгөрүүлөр мамлекеттин саясий, экономикалык жана идеологиялык өнүгүүсүн түздөн-түз аныктайт. Анткени, биз бүгүн окутуп жаткан балдар келечекте мамлекеттин жараны болуп, анын өнүгүүсүнө түздөн-түз катышат. Эгемендүүлүк алгандан бери жыйырма жыл өтсө дагы билим берүү системасында олуттуу реформа жүргүзүлө элек. Демек, бүгүнкү күндөгү бардык коомдук башталыштардын, саясий башкаруунун келечегин, жалпы билим берүүчү мектептердин багытын аныктаган улуттук билим берүү концепциясы кандай болушу керек? Бул суроого жооп берүү үчүн Советтик билим берүү системасына кайрылуу менен, дүйнөлүк эки борбор Батыш менен Чыгыштын билим берүү системасын салыштырып көрөлү. Бирок, эң биринчи эгемендүү мамлекетибиздин билим берүү системасындагы абал менен таанышуу жөндүү болот го.

Сырттан жүргүзүлгөн изилдөөлөр (PISA) жана ички тестирилөөнүн жыйынтыгы (НЦТ, ОРТ, НООДУ) Кыргыз Республикасындагы билим берүүдө чечиле турган маселелер көп экендигин далилдеди. Айрыкча дүйнөлүк билим берүү системасынын деңгээлинде

¹ Макала «Ыйык Ата Журт» коому тарабынан уюштурулган Ч.Т.Айтматовдун 85-жылдыгына арналган «Адамдын туруктуу өнүгүшү – өлкөнү өнүктүрүүнүн максаты жана майнабы» аттуу симпозиумдун: «Адамды туруктуу өнүктүрүүгө багытталган улуттук билим берүү концепциясы. Ал кандай болууга тийиш: максаты, мазмуну, методу?» багыты үчүн даярдалган

жүргүзүлчү PISA (Programme for International Student Assessment – Окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык программа) сынагы биздин биздин билим берүү системабыздын алда канча артта калгандыгын көрсөттү [4]. Дүйнөлүк билим берүүнүн шарттарына ылайыкташкан тапшырмаларга биздин окуучулар эле эмес, өзүбүз, мугалимдер да даяр эмес болуп чыктык. Мамлекеттеги билим берүү машинасы тынбай иштеп, миңдеген жаш муун мектепти аяктап жатканы менен алар коомго ыңгайлаша албай, ордун таба албай жатпайбы. Балким мамлекетибиздеги баш аламандыктар, саясий сабатсыздык, ар тараптан өнүгө албай чайналып жатканыбыздын себептеринин башы ушул жерде болсочу. Анткени, биздин билим берүү системасы Совет бийлигинен мурастап алган мазмунду гана окутуп келе жатат. Советтер Союзунун негизги идеологиялык максатына ылайык: «этностор бирдиктүү экономикалык, саясий-укуктук жана маалыматтык-билим берүүчүлүк мейкиндикке бириктирилген» [5], т.а. ар тараптан «бирдиктүү өнүгүү» менен биз улуттук өзгөчөлүктөрүбүздү унутуу баштаганбыз. Албетте, Советтер Союзунун билим берүү системасы өз мезгилинде мыкты деп эсептелген жана анын жетишкендиктерине, ийгиликтерине шек жок. Мисалы, табигый илимдердин мазмуну эч кандай идеологиялык өзгөрүүлөргө муктаж эмес. А социалдык-гуманитардык багыттын мазмуну идеологиялык жактан бир топ өзгөрүүлөргө, ал эле эмес, жетишкендиктерге ээ болду десек жаңылышпайбыз. «Манас» эпосу дүйнөлүк деңгээлге чыгып, таанылды. Улуттук каада-салттарыбыз, үрп-адаттарыбыз жанданды. Бүгүнкү күндө борбордо кеңири колдонулбай жатса да кыргыз тили мамлекеттик статус алды. Кыргыз элинин жана Кыргызстандын тарыхы билим берүү системасында окутулуп жатат. Бирок, улуттук баалуулуктарды өнүктүрүү менен эле чектелбестен, кандайдыр бир жыйынтыктарга, ийгиликтерге жетишүү үчүн дүйнөлүк билим берүү системасына да жүз буруу керек.

Дүйнөлүк билим берүү системасы жөнүндө сөз болгондо Бириккен Улуттар Уюмунун Билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча органынын (ЮНЕСКО) ишмердүүлүгүн айтуу жөндүү. ЮНЕСКО тарабынан кабыл алынган «Билим берүүнү классификациялоонун эл аралык стандарты» [2] бүгүнкү күндө дүйнөлүк билим берүү системасынан түзүлүшүнө жана мазмунуна багыт берген негизги документ катары эсептелет. 1975-жылы, Женевада кабыл алынып, 1978-жылы Парижде бекитилген бул стандарттын башаты оңдолуп, түзөлүп (1997-ж., 2006-ж.) азыр баштагыдай 86 пункттан турбастан, 296 пункттан турат [9]. Ал билим берүүнүн тепкичтерин жана областтарын камтып, үзгүлтүксүз билим берүүнү камсыз кылуучу шарттарды аныктайт. Бүгүнкү күндө дээрлик бардык мамлекеттер аталган стандарттын негизинде билим берүү системасын түзүшкөн. Бирок, бул документ милдеттүү эмес. Ар бир мамлекет аны үлгү катары алганы менен мамлекеттин ичиндеги улуттук өзгөчөлүктөргө карап колдонот. Эл аралык деңгээлдеги PISA сынагында алдыңкы орунга жеткен мамлекеттеринде дал ушул стандарттын негизинде билим берилет.

Чыгыштын алдыңкы мамлекеттери болуп эсептелген Япония, Кытай, Түштүк Кореяда кылымдар бою калыптанган, өзгөргөн, өнүктүрүлгөн билим берүү системасы көңүл бурууга арзыйт. Чыгыш мамлекеттери кылымдар бою жашап келген тарыхый мектептерин, заманбап билим берүү системасы менен айкалыштырышкан, о.э. бүгүнкү күндө мыкты билим берүү сапаты менен айырмаланган бул мамлекеттерде билим берүү системасын реформалоо «жогорудан» жана «төмөндөн» жүргүзүлгөн [6]. Япониялыктар чет өлкөнүн мыкты жетишкендиктерин өздөрүнө сиңирип алуу жөндөмдүүлүгү менен даңкталышат. Өзгөчөлүгү бул тыштан кабыл алынган жетишкендик ички улуттук мазмун менен айкалышат да мыкты жыйынтыктарга алып келет. Ал эми калкынын көптүгүнө карабастан Кытай дүйнөдөгү сабаттуу мамлекет деп эсептелет. Кытайлыктар эң биринчиден баланын билимине чоң көңүл бурушат. Билим – баланын келечегин аныктайт деп эсептешет кытайлыктар. О.э. Кытай өкмөтүнүн ойлоп тапкан амалдуу саясатынын бири: көбүрөөк табигый илимдерге басым жасагандыгы. Биринчиден, гуманитардык багыттагы адисттердин аздыгы мамлекеттеги стабилдүүлүктү камсыз кылат, т.а. юрист, журналист аттуу кесиптер өлкөдө баш аламандыкты пайда кылып, саясий көз караштарды өзгөртүшү мүмкүн.

Экинчиден, Кытай өнөр жайдын өнүгүүсү боюнча алдыга чыккандыгы, бул «акылдуу баштарды» илимий-техникалык ачылыштарды жасоого багыттагандыгы болуп саналат. Кытай мамлекети сыяктуу эле Түштүк Кореяда да билимге өтө чоң маани берилет. Бул эки мамлекетте жогорку элита гана эмес, орттоңку жумушчу катмар дагы балдарынын билимдүү болуп, коомдо өз ордун табуусуна абдан аракет кылышат. Салыштырмалуу айтканда кытайлык жана корейлик ортоңку катмардагы ата-эне, биздин элдин калың катмары сыяктуу «окуп эле окумуштуу болор белең» деген тайкы түшүнүккө бүтүндөй карама-каршы иш-аракет алып барышат. Түштүк Кореяда билим берүү системасын жакшыртууда мугалимдердин салымы чоң. Анткени, төмөндөн башталган толкундоолор өкмөттү билим берүү системасын карап чыгып, реформалоого мажбур кылган. Анын натыйжасында бир топ өзгөрүүлөр болуп, негизгиси окуучулардын эрттең мененки саат 8 ден башталып, кечки 23 кө чейин созулган окуусу бир топ кыскартылып, экзамен тапшыруу талаптары да жеңилдетилген. Индиянын билим берүү системасын өзгөртүүдө Махатма Ганди өтө чоң роль ойногон. Анын мезгилинде жүргүзүлгөн реформалардын жыйынтыгында бүгүнкү күндө Индия сабаттуулук жагынан алдыга чыкпаса да, салыштырмалуу (калкынын жыштыгы, кедейлик) ийгиликтерге жетишти. Бул өлкөнүн билим берүү системасынын негизинде маданият жатат, т.а. билим берүү программасынын негизги милдети: Индиянын маданий баалуулуктарын сактоо болуп эсептелет. Аталган бул мамлекеттер «Билим берүүнү классификациялоонун эл аралык стандартына» таянышкандыгы көрүнүп турат. Анткени, бала билим алууну бала бакчадан баштайт. Бирок, бул жерде чыгыштын өзгөчөлүктөрү эске алынып, бүтүндөй Батышты тууроо, же ЮНЕСКОнун көрсөтмөлөрүн так аткаруу элементтери байкалбайт.

Ал эми Батыш өлкөлөрүндөгү билим берүү системасы жалпысынан окшош [6]. Бул мамлекеттерде мектептер негизинен мамлекеттик жана жеке болуп бөлүнөт. Билим берүү системасы ушундай түзүлгөн: инсан бала бакчадан тартып жогорку окуу жайга чейин бирин-бири улаган бирок, аталыштары ар башка мектептерди аяктайт. Мисалы, башталгыч класс гана мектеп деп аталып, андан ары коллеж, лицей, гимназия деп балдардын жаш өзгөчөлүгүнө карата окутушат. Батыштын өзгөчөлүгү өнүккөн жана укуктук мамлекет болгондугуна карабастан дагы эле социалдык катмардын сакталып калгандыгы: бул жерде байлардын «элиталык» жана кедейлердин «жөнөкөй» мектептери бар. Билим берүү системасынын мазмунуна келсек, Батыш өлкөлөрү көбүнчө гуманитардык-коомдук илимдерге көңүл бөлүшөт. Анткени, инсандын коомго социалдашып кетүүсү жана «саясий жаранды» калыптандыруу үчүн гуманитардык илимдер керек деп эсептелет. Кыскасын айтканда Батыш дүйнөсү «Билим берүүнү классификациялоонун эл аралык стандартынын» негизинде иш алып барышат.

Ошондой эле Батыш Европа бүгүнкү күндө бирдиктүү максатты жана милдетти көздөгөн тарыхты окутууну пландаштырууда [3]. XX кылымдан бери Батыш Европадагы болуп өткөн окуялар бул континентте жайгашкан мамлекеттерди өз ара келишимге келип, бири-бири жөнүндө туура маалыматтарды гана чагылдырган тарыхты жаш муунга берүүнү жолго коюууга мажбур кылууда. Европалык Совет атайын өлкө таанууга багытталган, маданий баалуулуктарды чагылдырган окуу китептерин иштеп чыгууну ишке ашырып жатат. О.э. XXI кылымда Европада тарыхты окутуунун багыты жаңы тарыхка, т.а. Өнөр жай төңкөрүшүнөн кийинки мезгилге бурулган. Анткени, Европа: негизги мазмунун өнүккөн Чыгыш камтыган Байыркы тарыхтан; диний багыттагы крестүүлөр жортуулу жана чиркөөнүн адамгерчиликсиз инквизициясы тууралуу орто кылымдардын тарыхына караганда жаңы тарыхты окутууну тандаган. Анткени, өнөр жай төңкөрүшүндөгү жетишкендиктерди, аларга удаа эле мамлекетти ичтен кыйраткан революцияларды жана тыштан алсыраткан согуштарды объективдүү берүүгө аракеттенүүдө.

Албетте, биздин мамлекет үчүн, коом үчүн, балдарыбыздын келечеги үчүн Батыштын мыкты жетишкендиктерин, жакшы жактарын алуу керек. Ошол эле мезгилде Чыгышка мүнөздүү терең акыл менен калчап, улуттук өзгөчөлүктөрүбүздү эске алып аларды сиңирүү маанилүү. Демек, билим берүү системасы боюнча бир топ жыйынтыктарга келген соң адис

катары Тарых предметинин мазмунуна, тарыхтын улуттук билим берүү концепция үчүн канчалык мааниси бардыгын талдап көрөлү.

Билим берүү системасындагы бир топ орчундуу жана олуттуу деп эсептелген Тарых предметинин бүгүнкү күндөгү мазмуну жөнүндө кенен токтолууга негиз бар. Анткени, Кыргызстан тарыхы курсу Европалыктар жана Кытайлар белгилегендей гуманитардык билимдер, айрыкча тарых предмети окуучунун көз карашына, патриоттук сезимине түз жана кыйыр түрдө таасир этүү менен мамлекеттин келечегин, жарандардын өз ара мамилелерин жана башка мамлекеттерге болгон көз карашын аныктайт. Эгер предметтин мазмунуна токтоло турган болсок, анда Дүйнөлүк тарых курсунун түзүлүшү советтик тарых предметинин мазмунун дээрлик кайталайт. Алгачкы жамааттык коомдон баштап, биз бүтүндөй Батыштын тарыхын окуп-үйрөнөбүз. Албетте, Дүйнөлүк элдердин тарыхы, мамлекеттерин өнүгүүсү менен тааныш болуу окуучунун кругозорун өстүрүп, анын коомго социалдашуусуна жардам берүүсү мүмкүн. Бирок, мынчалык чоң көлөмдөгү Европанын тарыхын окуп-үйрөнүү керекпи?! Европалыктар өздөрү басым жасабаган Байыркы жана Орто кылымдардын тарыхы чындап эле өзгөртүүгө муктаж болуп жүрбөсүн. Андан көрө бул мезгилдердин мазмунуна Чыгыш мамлекеттеринин жетишкендиктери, өнүгүүсү жөнүндөгү маалыматтар кенен берилсе. Т.а. Дүйнөлүк тарых курсунун окуу жүктөмүндө Чыгыш цивилизацияларына басымдуу саат бөлүү. Мисалы, Байыркы дүйнөдө Египет, Месопотамия, Кытай, Индия цивилизациялары, Орто кылымдардагы Кытай, Индия жана мусулман мамлекеттеринин илимий ачылыштары, маданий жетишкендиктери. Согуштар, жортуулдар, инквизициялык репрессиялардан турган Европанын тарыхына караганда, бир топ кызыктуу маалыматтарга толтура Чыгыштын маданияты, адабияты, архитектурасынын тарыхы окуучунун кызыгуусун жаратып, руханий баалуулуктарын калыптандырып, нравалык-моралдык жүрүш-турушун аныктоого жардам берет.

Кыргызстан тарыхы курсунун мазмуну мамлекеттик деңгээлдеги Жарлыктарды эске алуу менен кайрадан түзүлүп, жаңыланып, оңдолуп чыгышы керек. Жыйырма жылдан бери Тарых илиминдеги жаңы багыт Кыргызстан тарыхындагы изилденген, аныкталган маалыматтар окуучуларга кандай нукта жана кандай мазмунда берилиши керек, албетте, бул өзүнчө сөз жана жыйынтыктуу илимий иш болуп саналат.

Бүгүнкү күндө келечектеги билим берүү системасынын мазмунун терең ойлонуп, каралып чыгууга тийиш. Анткени, бүгүнкү берилген билим келечекте, дагы он жылдан кийин кандай жыйынтык, жемиш берерин билбейбиз.

Адабияттар:

1. Ардашкин, В. Д. К современной концепции государства. //Правоведение. -1992. - № 2. - С. 97 - 99
2. Международная стандартная классификация образования. Май. 2006. переиздание. www.uis.unesco.org/Library/Documents/isced97-rus.pdf
3. Рекомендации «Rec (2001) 15» от 31 октября 2001 г. по вопросам преподавания истории в Европе в XXI веке. [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/Rec\(2001\)15_ru.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/Rec(2001)15_ru.pdf)
4. Учимся для жизни: что знают и умеют учащиеся. PISA 2009. Результаты международного сравнительного исследования функциональной грамотности 15-летних учащихся//Отчет Центра оценки в образовании и методов обучения (ЦОМО). Бишкек-2011.
5. Философия истории: Учеб. Пособие/Под ред. А.С. Панарина. М.: Гардарики, 1999.
6. <http://ref.by/refs/62/35019/1.html>
7. www.online812.ru/2011/03/23/003/
8. www.president.kg
9. www.uis.unesco.org/.../UNESCO_GC_36C-19_ISCED_RU.pdf